

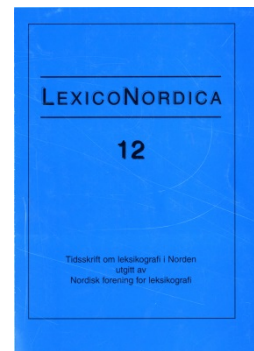
LexicoNordica

Forfatter: Laurits Killingbergtrø [*Ei bok for kryssordløysarar og ordforskarar*]

Anmeldt værk: Daniel Danielsen: *Stor kryssordbok*. 2. utgave. 991 sider. Oslo: Kunnskapsforlaget. 2004. ISBN 82-573-1536-7

Kilde: LexicoNordica 12, 2005, s. 233-238

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Laurits Killingbergtrø

Ei bok for kryssordløysarar og ordforskarar

Daniel Danielsen: *Stor kryssordbok*. 2. utgave. 991 sider. Oslo: Kunnskapsforlaget. 2004. ISBN 82-573-1536-7.

Stor kryssordbok (i artikkelen nedanfor òg nemnd Danielsen (2004)) er ei hjelpebok for folk som løyser kryssord. Boka er 2. utgåva av ei som kom frå same forfattaren i 2000. Men også den er ei vidareføring av fleire utgåver som starta med Danielsen (1984). Da den boka kom, skapte ho gledesbølgjer blant kryssordløysarar i Noreg, for ho overgjekk alt det dei tidlegare hadde hatt av hjelpemiddel i løysinga si.

Oppsett og innhald

Heile boka er opplagd og ordna slik at det skal vere greitt for løysarane å bruke ho. Oppslagsorda i boka svarar til det som er stikkorda i kryssordet (t.d. linse), og under kvart oppslagsord i boka kjem så dei orda som kan vere løysingsord i kryssordet (i dette aktuelle tilfellet t.d. "objektiv"). Der det er svært mange moglege svarord i boka, er dei inndelte etter kor mange bokstavar dei er på. (Bokstaveljing høyrer med i kryssordløysinga.) Under oppslaget line er det sett opp 61 svarord (t.d. "løypestreng"), og dei kjem alfabetisk utan inndeling. Under linje er det 215 svarord, og dei er sorterte etter om dei er på (opptil) 4 bokstavar (t.d. "kote"), på 5 bokstavar og slik vidare til 14 (eller fleire) bokstavar (t.d. "kollimasjonsakse"). Dei fleste av desse 215 er ord for underomgrep i høve til linje.

Løysarane får altså løysingane serverte på eit fat. Det einaste dei må passe på, er om stikkord og svarord i kryssordet kan vere ei bøygd form. Eit stikkord *lager* i kryssordet kan vere nøytrumsordet *lager* i oppslagsforma (ubestemt singularis), men det kan også vere ubestemt form fleirtal av same ordet, og det kan vere presens av *lage*. Og er stikkordet *ender*, må ein i kryssordleksikonet sjå både under *and* og under *ende* (verb eller substantiv, som i denne boka står i same oppramsinga). Alle desse døma gjeld mest for bokmål, som er språket i *Stor kryssordbok* og i fleirtalet av kryssord som finst i blad og aviser.

Danielsen (2004) inneheld alle typar av ord og namn. Det gjeld for det eine proprium, under oppslag som *land, by, forfatter, komponist, bibelsk person*. Men førenamn på person (ev. *mannsnavn, kvinnenavn*) manglar i denne boka, og det er eit sagn, for personnamn er det mykje av i kryssorda. Ein annan type innhald er der oppslaget er overskrift på nemningar eller omgrep innanfor same tydings- og bruksområdet. Det kan vere ord for konkrete nemningar av typen *beholder* (med svarord som m.a. "kasse, kiste, kjele, kolbe"). Det kan vere ei blanding av konkrete og abstrakte ord, som i oppslaget *skipsbegrep, -terminologi* (med svarord som "dødvekt, embargo, fallrep, fribord, frivakt, gallion". Endeleg er det så den store mengda av abstrakte ord, med synonym eller underomgrep som svarord. Døme på det kan vere *holde* (med svarord som "feire, forrette, forslå, forstå, føre, gi, gripe"), og *sliten* (med svar som "sigen, skutt, stresset, styrteferdig, trett"). Den siste typen med reine abstrakt svarar i stor mon det vi gjerne finn i synonymordbøker, medan dei først nemnde svarar til oppslag i leksika.

Innanfor somme nemningsgrupper kan det bli eit heilt hierarki. Under oppslaget *mål* står i Danielsen (2004) svarordet *måltid*, under *måltid* står *frokost*, og under *frokost* står *dugurd*, og da har ein kome ned på synonymstadiet.

I ei slik bok der oppslaga skal stå for stikkord i kryssord, kan fleire oppslag gjerne ha same tyding eller bortimot same tyding. Forfattaren tek høgde for dette med bruk av tilvisingar, t.d. med dei to oppslaga "*båt* (se *fartøy*)" og "*fartøy* (se *båt/farkost/skip*)". Det burde kanskje heller stått "*båt* (se også *fartøy*)", for det er fulle artiklar på begge: oppslaget *båt* har éi spalte med svarord, og *fartøy* har tre spalter. Skilnaden i mengd kjem ikkje av at det er skilnad i tyding, men av at det er lagt meir arbeid på artikkelen *fartøy*. Derfor kunne alt vore samla under *fartøy*, med berre tilvising frå *båt*. Eit anna tilsvarande døme på nærast dobbel oppføring er *fremkomstmiddel* med vel éi spalte svarord og *transportmiddel* med knapt éi spalte, med mykje dei same svarorda. Også her har forfattaren teke med mange tilvisingar under oppslaget, som ved "*fremkomstmiddel* (se *bane/bil/båt/farkost/fartøy/fly/kjøretøy/tog/transportmiddel*)". I det siste tilfellet ser ein at dei fleste tilvisingane gjeld underordna nemningar. I følgjande døme er alle tilvisingane underordna: "*insekt* (se *bille/flue/sommerfugl/tege*)". Orda *bille, flue* osv. har da eigne oppslag.

Feil og manglar. I ei bok på 991 sider og med om lag 350.000 svarord må ein rekne med at det kjem inn feil. Eg har teke for meg to sider nokså grundig. Der fann eg faktisk ikkje realfeil av ein slik type som at svarordet ikkje høyrer til eller under stikkordet. Heller ikkje trykkfeil fann eg mykje av. Men det må oppslaget *naktar* vere, med

svarorda *gudedrikk*, *honning*. Det rette ordet *nektar* står med eigen artikkel på sin alfabetiske plass. Den største typen av mishøve er nok at det finst svarord som ikkje svarar til rettskrivingsnorma i dag. Det kan for det eine vere at det er ei tidlegare form, særleg av lånord, som er oppført, som (under *nadverd*) orda *communion* og *eucaristi*. Her har Tanum 1996 orda med k: *kommunion*, *eukaristi*. Og desse svarorda står som vi ser under oppslaget *nadverd*, som vel er jamstelt form i riksmålsnormalen, men Tanum 1996 har berre *nattverd*. Den andre typen ord som kan vike av frå norma, er talemålsprega former. Under *nagle* har Danielsen (2004) svarord som *dibling*, *dimling*, *dublung*, *duvlung*, *dymling*, *dømling*. Tanum 1996 har dei to *dimling* og *dublung*. Så i ein viss mon kan løysaren vere nøydd til å sjekke orda i ei rettskrivingsordbok.

Boka som kryssordhjelp

Når Danielsen (1984) gjorde slik furore da ho kom ut, var det for det eine at boka inneheldt alle typar stikkord, slik det er skissert ovanfor. Den einaste reine kryssordboka som fanst da, var Wahl (1956) (eller seinare utgåver). Den hadde med ein del av den typen innhald som ovanfor er skissert i Danielsen (2004), men ikkje abstrakte nemningar eller synonym i det store og heile. Elles fanst det ordbøker som ikkje først og fremst var mynta på kryssordløyning: rettskrivingsordbøker og -ordlister, synonymordbok, framandordbok. Dei to siste typane var gjerne haldne som naudsynte når ein skulle løyse kryssord, medan dei første ikkje var så viktige, for dei vanlege orda "kunne ein likevel".

Den andre grunnen til suksessen med Danielsens bøker er den svære mengda av ord som står der, både stikkord og svarord. Noko går fram av døma og tala nemnde ovanfor. Som eit anna nokså tilfeldig døme kan eg ta at det i denne utgåva frå 2004 er 18 oppslag på *idrett* og samansetningar med *idretts-*, alt frå *idrettsanlegg* til *idrettsøvelse*. Under *idrettsbegrep* er det med vel 230 svarord (t.d. "nedslag, hårnåls-sving"), og under *idrettsredskap* er det vel 150 svarord (t.d. "skranke og lengdeløpsskøyter").

Danielsen skriv i forordet til *Stor kryssordbok*: "Denne boken er blitt til ved en systematisk samling av ord og notater gjennom mange års kryssordløsning." Det trur eg må vere smålåte sagt. Med den store samlinga av ord som finst på dei 991 sidene i boka, skulle eg tru at forfattaren i tillegg har saumfare både leksikon og ordbøker og andre kjelder.

Boka til bruk for språkforskarar

I ein slik artikkel kan det vere interessant å sjå på kor stor nytte vi som leksikografar kan ha av ei typisk kryssordhjelpebok. Det går fram noko i det som står ovanfor at stoffet ikkje alltid er ordna slik ein ordforskar ville gjere det. Løysingsorda er ordna alfabetisk og stundom etter talet på bokstavar, medan ordforskaren gjerne vil ha ei semantisk eller funksjonell inndeling av tilfanget. I kryssordboka kan ulike homonym vere samla under same artikkelen, som når *ende*, *m* og *ende*, *v* står med sams svarord: "... fullende, halestump, hodegjerd, innstille ...". Ja, homografane treng ikkje ha noko språkleg hopehav i det heile: oppslaget *le* har svarord som "... storskratte, vern, vrinske ...". På dette ordet har synonymordboka Gundersen (2000) to ulike artiklar *le* (*s.*) og *le* (*v.*). Når oppslaget er eitt og same lemmaet, har rimeleg nok kryssordboka rein alfabetisk oppføring, t.d. svarorda til *sende*. Her skipar synonymordboka gjerne ordmengda inn i tydingsnyansar (med semikolon mellom). Verbet *sende* har såleis i Gundersen (2000) synonym som "... lange, rekke; ... ekspedere, frakte ...; beordre, dirigere; emittere, kringkaste ...; kaste, kyle ...".

Men når vi ordforskarar kjenner til oppsettet hos Danielsen (2004), kan vi gjere oss nytte av det store materialet som der finst. Eg kan ta utgangspunkt i arbeidet mitt i Norsk Ordbok i Oslo. Der har vi sjølvsagt store mengder med ordmateriale å byggje på, men det er i hovudsak skipa alfabetisk og ikkje etter emneområde. Når vi skal redigere eit ord, kan vansken da vere å finne fram til liketydige ord og nemningar som finst andre stader i materialet. Det er særleg på to område ei bok som Danielsen (2004) kan kome til hjelp. Det gjeld nemningar og termar innanfor same fag- eller bruksområdet, og det gjeld synonym, anten for konkrete eller abstrakte ord.

Til den første typen, nemningsområde, vart det ovanfor nemnt oppslag som *skipsbegrep*, *måltid*, *idrettsbegrep*, *idrettsredskap*. Andre døme i den store mengda i boka er *hodeplagg* (med 240 underordna omgrep) og *plantedel* (med 48 ord under seg). Nå vi redaktørar kjem til eit ord for hovudplagg i ordboka, kan vi leite mellom dei andre orda under *hovudplagg* i kryssordboka (eller under *lue*, *hatt*, *skaut*) og finne om dei kan vere synonyme. Kanskje finn vi òg ut at eit anna omgrep er meir kjent, og at hovuddefinisjonen bør stå der.

For reine synonym har ordbokredaktøren god hjelp i definisjonsordbøker og synonymordbøker. Det som Danielsen (2004) kan ha som føremon, er det ovstore tilfanget av ord. Ein kan her jamføre med mengda i ei typisk synonymordbok som Gundersen (2000):

Til overskrifta *vakker* har Danielsen (2004) med 55 synonym, medan Gundersen (2000) har med 19, medrekna fire tilvisingar til andre stader der det står fleire. Verbet *rense* er i Danielsen (2004) oppført med 235 synonym, i synonymordboka med 35. Ordet *snakk* står i den same kryssordboka med om lag 350 synonym, i synonymordboka med 25 (medrekna tre tilvisingar). Det må presiserast at i begge desse bøkene er det ikkje berre fulle synonym (heilt liketydige ord) som blir oppførte, men òg ein god del underomgrep. Ein veikskap med kryssordboka er likevel at ho berre fører opp eittordige synonym. Og ei anna utfordring er som sagt ovanfor at kryssordboka vår ikkje deler inn synonyma i nyansar, berre eventuelt i talet på bokstavar – til hjelp for kryssordløysaren!

Mange store kryssordleksikon dei siste 20 åra

Danielsen (1984) innleidde ei heil mengd av store og solide kryssordhjelpbøker i Noreg. Daniel Danielsen sjølv har mange av noko same type som den som her blir omtala. Ei som er noko annleis, er Danielsen (1998), med baklengssortert ordtilfang over 522 sider. To andre bøker med liknande føremål er Moestue (1991) (1188 sider) og Rawell (1999) (1118 sider), begge med samansette ord ordna etter sisteledd; desse er gode hjelpbøker også for språkforskarar. Men den store forfattaren av kryssordbøker attåt Danielsen er Jarle Schwach, som har fleire store produksjonar. Den største er Schwach (2000), som for så vidt har tradisjonelt opplegg, men som er utruleg omfangsrik og er på to store band på til saman nær 2400 sider. Meir om desse og andre kryssordleksikon i Killingbergtrø (2000:84 og 87–88).

Sluttord

Det skin truleg igjennom at denne meldaren er nokså begeistra for *Stor kryssordbok*, da særleg for det ho er tenkt som, ei hjelpebok for kryssordløysaren. Dei feila som er registrerte, er eigenleg veldig få i ei så omfangsrik bok. Så summa summarum tykkjer eg dette er ei svært god bok, som det er reint utruleg at éin mann kan ha fått i stand.

Litteratur

- Danielsen, Daniel 1984: *Kunnskapsforlagets kryssordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Danielsen, Daniel 1998: *Kryssord bakvendten*. Oslo: Orion.
- Danielsen, Daniel 2004: *Stor kryssordbok*. 2. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget. 2004. [Boka som blir meld her.]
- Gundersen, Dag 2000: *Norske synonymer blå ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Killingbergtrø, Laurits 1994: *Språket i kryssord*. Oslo: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap.
- Killingbergtrø, Laurits 2000: *Kryssordbøker – òg til hjelp for språkgranskarar*. I: *Ord om ord*. Årsskrift for leksikografi. Oslo: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap.
- Moestue, Jens 1991: *Kryssordhjelper'n*. Oslo: Grøndahl og Dreyer.
- Rawell, Jon E. 1999: *Kryssordassistenten*. Oslo: Orion.
- Schwach, Jarle 2000: *Cappelens kryssordleksikon*. [2 bind] Oslo: Cappelen.
- Tanum 1996: *Tanums store rettskrivningsordbok*. Bokmål. Red.: Wangensteen, Boye, Sverdrup, Jakob og Sandvei, Marius. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Wahl, Villa Thrap 1956: *Kryssord-leksikon*. Oslo: Dreyer.

Laurits Killingbergtrø
redaktør/førsteamanuensis
Norsk Ordbok 2014
P.boks 1021 Blindern
N-0315 Oslo
laurits.killingbergtro@iln.uio.no